

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.4.31>**Юліанна Вітик,**аспірант кафедри конституційного права та прав людини
Національної академії внутрішніх справ

ПРИНЦИП ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ: СТАН НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Актуальність статті полягає в тому, що одним із головних принципів діяльності поліції під час виконання законодавчо визначених завдань є принцип дотримання прав і свобод людини, змістом якого є нормативні положення про те, що під час виконання своїх завдань поліція забезпечує дотримання прав і свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, а також міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, і сприяє їх реалізації; обмеження прав і свобод людини допускається виключно на підставах та в порядку, визначених Конституцією та законами України, за нагальної необхідності і в обсязі, необхідному для виконання завдань поліції; вжиття заходів, що обмежують права та свободи людини, має бути негайно припинене, якщо мета застосування таких заходів досягнута або немає необхідності подальшого їх застосування; поліцейським за будь-яких обставин заборонено сприяти, здійснювати, підбурювати або терміно ставитися до будь-яких форм катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання. Таким чином, права і свободи людини є необхідною принциповою умовою змісту діяльності поліції, отже, неможливо здійснювати професійну правоохоронну діяльність без урахування принципу дотримання прав і свобод людини, гарантованих Конституцією, законами та міжнародними договорами України. Статтю присвячено характеристиці стану наукового дослідження принципу дотримання прав людини в діяльності Національної поліції України. Визначено, що значний інтерес учених до проблеми забезпечення дотримання прав людини поліцією під час виконання своїх завдань виражається у вигляді значної кількості науково-теоретичних досліджень, проведених у різних галузях юридичної науки, зокрема у галузі кримінального процесу та оперативно-розшукової діяльності. За результатами аналізу змісту проблемних аспектів у наукових дослідженнях у сфері реалізації принципу дотримання прав людини в діяльності поліції констатовано, що нині існує нагальна потреба конституційно-правового дослідження цієї проблем, що зумовлює потребу переосмислення емпіричного та напрацювання нового наукового змісту реалізації принципу дотримання прав людини в діяльності Національної поліції України з урахуванням науки конституційного права.

Ключові слова: правоохоронні органи, система, суспільство, держава, протидія злочинності.

Постановка проблеми. Системний аналіз положень національного законодавства свідчить про те, що Національна поліція України за своїм державно-правовим статусом є державним компонентом різних інституційних систем. Зокрема, вона є одним із центральних органів виконавчої влади, діяльність якого спрямовує та координує Кабінет Міністрів України через Міністра внутрішніх справ [1], входить до системи національних правоохоронних органів [2] та, відповідно до Концепції розвитку сектору безпеки і оборони України, затвердженої Указом Президента України від 14 березня 2016 р. № 92/20169, також є складником сектору безпеки й оборони України [3].

З огляду на трискладовий інституційний державно-правовий статус Національної поліції України за своїм змістом її

діяльність пов'язана з реалізацією державної політики, яка уособлюється в завданнях надання поліцейських послуг у сферах забезпечення публічної безпеки і порядку; охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства й держави; протидії злочинності; надання в межах, визначених законом, послуг із допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги.

Одним із головних принципів діяльності поліції під час виконання законодавчо визначених завдань є принцип дотримання прав і свобод людини, змістом якого є нормативні положення про те, що під час виконання своїх завдань поліція забезпечує дотримання прав і свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, а також

міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, і сприяє їх реалізації; обмеження прав і свобод людини допускається виключно на підставах та в порядку, визначених Конституцією та законами України, за нагальної необхідності і в обсязі, необхідному для виконання завдань поліції; вжиття заходів, що обмежують права та свободи людини, має бути негайно припинене, якщо мета застосування таких заходів досягнута або немає необхідності подальшого їх застосування; поліцейським за будь-яких обставин заборонено сприяти, здійснювати, підбурювати або терпимо ставитися до будь-яких форм катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання.

Таким чином, права і свободи людини є необхідною принциповою умовою змісту діяльності поліції, отже, неможливо здійснювати професійну правоохоронну діяльність без урахування принципу дотримання прав і свобод людини, гарантованих Конституцією, законами та міжнародними договорами України.

Водночас у доповіді Організації Об'єднаних Націй (ООН), підготовленої за результатами роботи Моніторингової місії Організації Об'єднаних Націй з прав людини в Україні (ММПЛУ), що оприлюднена 11 березня 2021 р., висвітлено низку порушень прав людини по всій країні. Зокрема, зазначено, що хоча останніми роками на контрольованій українським урядом території зменшилась кількість випадків катування та жорстокого поводження, пов'язаних із конфліктом, проте досі відсутня відповідальність за катування і жорстоке поводження, зокрема у випадках, не пов'язаних з конфліктом, передусім тих, де відбувалося насильство з боку поліції. Місія ООН з прав людини підкреслює, що уряд України має притягнути винних до відповідальності не тільки за порушення прав людини, пов'язані зі збройним конфліктом, але й за всі інші порушення. У цьому контексті в доповіді зазначено, що після семи років від закінчення протестів усе ще не було притягнуто до відповідальності осіб за загибелі людей і вбивства [4].

З огляду на означені вище чинники вважаємо, що без сучасних наукових уявлень неможливо адекватно та виважено реагувати на загрози й виклики щодо прав і свобод людини в Україні. Отже, на наш погляд, постають проблемні теоретичні питання щодо розуміння дотримання прав і свобод людини, гарантованих Конституцією, законами та міжнародними договорами України, в професійній діяльності поліції задля як

усунення, так і недопущення порушень прав і свобод людини.

Отже, ставимо за завдання провести теоретичний аналіз сучасного стану наукових напрацювань у сфері забезпечення дотримання прав і свобод людини саме в практичній правоохоронній діяльності.

Наведене завдання має велике науково-теоретичне значення, адже науковці здобутки в цій сфері формулюють загальне спрямування стану його розуміння, що дає змогу осмислити та визначити нові тенденції науково-теоретичного розвитку забезпечення дотримання прав і свобод людини в діяльності Національної поліції України для їх подальшого змістовного упровадження у практичну діяльність цього державного правоохоронного органу.

З огляду на поставлене у статті завдання вважаємо за доцільне провести більш детальний теоретичний розгляд наукових праць, присвячених висвітленню проблемних аспектів забезпечення дотримання прав і свобод людини у правоохоронній діяльності.

Метою статті є визначення стану науково-теоретичного базису у сфері забезпечення дотримання прав людини в правоохоронній діяльності та окреслення тенденцій подальших наукових пошуків у сфері забезпечення дотримання прав людини Національною поліцією України.

Теоретико-правовий аналіз вибраної нами проблеми ґрунтується на сучасних наукових працях національних учених. Зокрема, українські науковці О.П. Кучинська, С.І. Мінченко, В.О. Негодченко, В.В. Черней, С.С. Чернявський активно досліджують питання реалізації принципу дотримання прав і свобод людини у правоохоронній діяльності.

Виклад основного матеріалу. Західно-європейські вчені, зокрема Аннеке Оссе (Anneke Osse), констатують, що діяльність поліції і захист прав людини є динамічною сферою досліджень, що постійно розвивається. Останніми роками правозахисне співтовариство розширило сферу своєї уваги, охопивши не лише дії держави та її суб'єктів як порушників прав людини, але й позитивні зобов'язання держави в цій сфері. На основі цього поліцію можна розглядати як структуру, що має захищати права людини [5].

Теоретичні напрацювання в Україні, а саме у сфері вибраної нами проблеми, також характеризуються низкою наукових здобутків, зокрема системою поглядів, виражених у вигляді різноманітних досліджень, проведених за різними галузями юридичної науки.

У галузі кримінального процесу та оперативно-розшукової діяльності можна назвати наукові доробки, зокрема, О.П. Кучинської, Т.І. Фулея, Р.В. Баранніка, які на монографічному рівні на підставі системного аналізу чинного міжнародного та національного законодавства з урахуванням практики діяльності Європейського суду з прав людини розглянули процес формування та розвитку загальновизнаних міжнародних стандартів у галузі прав людини. Вони провели комплексне дослідження правових питань імплементації загальновизнаних міжнародних стандартів та принципів кримінального провадження в галузі прав людини у вітчизняне кримінальне процесуальне законодавство [6, с. 228].

В.В. Круглий у роботі «Забезпечення прав і свобод громадян при використанні їх допомоги в оперативно-розшуковій діяльності» провів дослідження теоретичних, правових та організаційних питань забезпечення прав і свобод громадян під час використання їх допомоги в оперативно-розшуковій діяльності органів внутрішніх справ. Він розкрив поняття, сутність, принципи та форми використання допомоги громадян в оперативно-розшуковій діяльності, запропонував та обґрунтував систему умов ефективності відносин, а також визначив, що основою побудови таких відносин є дотримання прав та свобод громадян [7, с. 110–117].

Значним внеском в аналіз наукових доробок у сфері дотримання прав людини є праця С.І. Мінченка «Теоретико-правові засади забезпечення прав людини в оперативно-розшуковій діяльності оперативних підрозділів МВС України», у якій автор дійшов висновку, що вжиті державними органами України заходи щодо приведення законодавства у відповідність до міжнародних стандартів, забезпечення прав громадян у різних сферах правоохоронної діяльності можуть дати реальні результати лише за створення ефективного механізму та умов для їх реалізації. З огляду на важливість якісного нормативно-правового регулювання оперативно-розшукової діяльності і конституційний принцип верховенства права необхідно враховувати специфіку правових відносин, що виникають у процесі оперативно-розшукової діяльності правоохоронних органів України. Крім того, посилилась динаміка збільшення кількості вжиття оперативно-розшукових заходів, що тимчасово обмежують права та свободи громадян, під час здійснення яких існують випадки порушень прав і свобод громадян [8, с. 42].

У сфері кримінального права досить відомою та значущою у становленні теоретико-

наукових засад у сфері дотримання прав людини правоохоронними органами в Україні є праця В.О. Негодченка «Діяльність органів внутрішніх справ щодо попередження злочинів у сучасних умовах», у якій автор слушно зазначає, що діяльність органів внутрішніх справ у сучасних умовах вимагає принципово нового підходу до їх основних функцій, при цьому концептуальним є рівень реалізації головного призначення, яким є забезпечення надійної охорони законних прав та інтересів людини, суспільства й держави. Учений зазначає, що діяльність органів внутрішніх справ із попередження злочинів не має достатнього правового забезпечення, відсутні законодавча база державної системи соціальної профілактики, чітка регламентація статусу суб'єктів та об'єктів попереджувального впливу, їх прав та обов'язків, санкцій за їх невиконання, заходів попередження, що застосовуються. Обмеженими є ресурсні можливості надання криміногенним і віктимним групам населення допомоги в побутовій сфері, організації дозвілля, залучення населення до профілактичної діяльності. На думку автора, ці недоліки обумовлює наявна система оцінки роботи органів внутрішніх справ, їх служб і підрозділів, оскільки окремі з них переважно орієнтовані не на попередження, а на розкриття злочинів, що обов'язково приводить до збільшення кількості останніх. Діяльність органів внутрішніх справ щодо попередження злочинів слід переорієнтувати в напрямі віктимологічної профілактики, призначенням якої є допомога людям уникнути небезпеки стати жертвою злочину. Необхідно сприяти як відродженню традиційних (добровільні народні дружини, громадські пункти охорони порядку, ради профілактики на підприємствах), так і створенню нових громадських структур профілактичної спрямованості (комісії у справах неповнолітніх, спостережні комісії, вуличні, квартальні, будинкові комітети, ради шкіл, піклувальні, добродійні та інші організації). Не варто нав'язувати населенню готові форми участі в роботі з попередження злочинів, а навпаки, необхідно стимулювати громадянську активність, що ґрунтується на прагненні людей об'єднатися задля захисту своїх прав (асоціації батьків і педагогів, об'єднання представників малого бізнесу тощо). Аналіз практики свідчить про необхідність розроблення регіональних та місцевих державних комплексних програм попередження злочинів [9, с. 20].

В.О. Негодченко у своїй монографічній роботі «Забезпечення прав та свобод людини органами внутрішніх справ України» стверджує, що за сучасних умов ефективно забез-

печення прав і свобод людини в правоохоронній діяльності правоохоронних органів вимагає концептуально нових підходів, що обумовлюють докорінні зміни організаційно-правових засад функціонування органів внутрішніх справ, зокрема гуманізацію діяльності міліції та підвищення її авторитету, побудову відносин між міліцією і народом на засадах партнерства, удосконалення форм, методів та засобів забезпечення прав і свобод людини тощо. Необхідність суттєвого підвищення ефективності діяльності органів внутрішніх справ у цій сфері потребує ґрунтовного й послідовного наукового аналізу її організаційно-правових засад [10, с. 416].

Наведена вище наукова полеміка не виходить за межі суто певної галузевої (кримінально-виконавчої, оперативно-розшукової) діяльності щодо питання забезпечення дотримання прав людини. Водночас питання забезпечення дотримання прав людини поліцією під час виконання завдань не можна вирішити у відриві від напрацювань національних учених у сфері аналізу діяльності в цій сфері органів внутрішніх справ України, зокрема міліції.

За такого історичного орієнтиру склався науково-теоретичний досвід, отже, науково-теоретичні основи розуміння забезпечення дотримання прав людини під час здійснення правоохоронної діяльності певним державним органом. Становлення в Україні Національної поліції є відображенням нового якісного етапу в розвитку сучасної держави і права, який нині характеризується переосмисленням принципів ідей діяльності цього нового правоохоронного органу під час виконання ним своїх завдань, а також робить принциповий акцент на дотриманні прав людини в повсякденній діяльності поліції під час виконання нею своїх завдань.

У сучасних освітніх знаннях для поліцейського, як зазначає відомий учений В.В. Черней, у тривірневій системі професійної відомчої освіти, що повністю узгоджено із Законом України «Про Національну поліцію», має бути дотримано принцип стабільності й наступності в кадровому призначенні поліцейських (з урахуванням здібностей і професійних якостей кожного поліцейського); поступове підвищення рівня знань, умінь, навичок за ступенем просування по службі та необхідності реагування на умови службової діяльності; усі види професійної освіти, включаючи підготовку, спеціалізацію та підвищення кваліфікації, що взаємопов'язані з практичним навчанням [11, с. 3–7], що, на наш погляд, є однією з основ правильного розуміння принципу дотримання прав людини в поліцейській

діяльності, а також, як зазначає С.С. Чернявський, підвищення наукового рівня й практичної спрямованості досліджень, що здійснюються відомчі вищі та науково-дослідні установи, створення сприятливих умов для оптимізації системи підготовки кадрів Національної поліції. Це першочергові кроки, що сприятимуть перетворенню відомчої науки на ефективний чинник безпосереднього впливу на якість і креативність правоохоронної діяльності. Зазначене дасть змогу створити необхідні умови для подальшої роботи щодо формування інноваційного механізму розвитку системи МВС України [12, с. 5–18].

Висновки

Таким чином, в Українській державі утверджуються нові спеціальні принципи діяльності правоохоронних органів, які становлять засадничі умови взаємовідносин між людиною та державою. У зв'язку з цим діяльність Національної поліції має ґрунтуватися на системі принципів, процесуально-правових правил, які прямо чи побічно спрямовані для забезпечення дотримання прав людини.

Водночас з урахуванням висловлених у сучасних наукових доробках позицій щодо забезпечення дотримання прав людини в правоохоронній діяльності можна констатувати, що нині відсутнє комплексне монографічне дослідження щодо забезпечення дотримання прав людини під час виконання Національною поліцією України своїх завдань з урахуванням науки конституційного права саме як галузі юридичної науки, що досліджує конституційні засади побудови держави та суспільства, основні права, свободи й обов'язки людини та громадянина, конституційні основи організації та діяльності органів державної влади тощо.

Щодо подальших напрямів наукових розробок у сфері забезпечення дотримання прав людини під час виконання поліцією своїх завдань зазначимо, що з огляду на різноплановість науково-теоретичних робіт у сфері вибраної нами проблеми доцільно більше аналізувати її з боку науки конституційного права, оскільки саме конституційно-правові норми виступають фундаментальними засадами принципу дотримання прав людини в діяльності Національної поліції України.

Список використаних джерел:

1. Про Національну поліцію : Закон України від 2 липня 2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19.6>.
2. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів : Закон України від 23 грудня 1993 р. № 3781-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12/conv#top>.

3. Концепція розвитку сектору безпеки і оборони України : Указ Президента України від 14 березня 2016 р. № 92/20169. *Урядовий кур'єр*. 2016. № 52.

4. Ситуація з правами людини в Україні далі погіршується – ООН. URL: <https://www.dw.com/uk/sytuatsiia-z-pravamy-liudyny-v-ukraini-dali-pohirshuietsia-oon/a-56843040?maca=ukr-rss-ukrnet-ukr-all-3816.xml>.

5. Оссе А. Принципы деятельности полиции : методическое пособие по правам человека / пер. на рус. Н.В. Ишевой, М.О. Кузнецовой, О.С. Шарп. URL: https://amnesty.org.ru/keepme/understanding_policing_ru.pdf.

6. Кучинська О.П., Фулей Т.І., Бараннік Р.В. Принципи кримінального провадження у світлі практики Європейського суду з прав людини : монографія. Ніжин : Аспект-Поліграф, 2013. 228 с.

7. Круглий В.В. Забезпечення прав і свобод громадян при використанні їх допомоги в оперативно-розшуковій діяльності. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2015. № 1. С. 110–117.

8. Мінченко С.І. Теоретико-правові засади забезпечення прав людини в оперативно-розшу-

ковій діяльності оперативних підрозділів МВС України : монографія. Київ : ІНТЕРСЕРВІС, 2012. 348 с.

9. Діяльність органів внутрішніх справ щодо попередження злочинів у сучасних умовах : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08. Харків, 2003. 20 с.

10. Негодченко О.В. Забезпечення прав та свобод людини органами внутрішніх справ України : монографія. Дніпропетровськ : Поліграфіст, 2002. 416 с.

11. Черней В.В. Напрями вдосконалення освітнього процесу у вищих навчальних закладах МВС України: європейський досвід та вітчизняна практика. *Правоохоронна та правозахисна діяльність поліції в умовах формування громадянського суспільства в Україні* : матеріали підсумкової науково-практичної конференції (м. Київ, 9 квітня 2016 р.) / редкол. В.В. Черней, С.Д. Гусарев, С.С. Чернявський. Київ : Національна академія внутрішніх справ, 2016. С. 3–7.

12. Чернявський С.С., Орлов Ю.Ю. Актуальні проблеми організації науково-дослідної та дослідно-конструкторської роботи в системі МВС України. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 1. С. 5–18.

Yulianna Vityk. Principle of respect for human rights in activities of the National Police of Ukraine: state of scientific research

The relevance of the article is that one of the main principles of the police in carrying out statutory tasks is the principle of respect for human rights and freedoms, the content of which is the normative provisions that in carrying out their tasks, the police human freedoms guaranteed by the Constitution and laws of Ukraine, as well as international treaties of Ukraine, the binding nature of which has been approved by the Verkhovna Rada of Ukraine, and promotes their implementation; 2) restriction of human rights and freedoms is allowed only on the grounds and in the manner prescribed by the Constitution and laws of Ukraine, when absolutely necessary and to the extent necessary to perform police tasks; 3) the implementation of measures restricting human rights and freedoms must be stopped immediately if the purpose of such measures is achieved or there is no need for their further application; 4) police officers are prohibited under any circumstances from aiding, abetting, inciting or tolerating any form of torture, cruel, inhuman or degrading treatment or punishment. Thus, human rights and freedoms are a necessary fundamental condition for the content of police activities, and therefore it is impossible to carry out professional law enforcement activities without taking into account the principle of human rights and freedoms guaranteed by the Constitution, laws and international treaties of Ukraine. The article is devoted to the characteristics of the state of scientific research of the principle of observance of human rights in the activity of the National Police of Ukraine. It is determined that the significant interest of scientists in the problem of ensuring human rights by the police, in carrying out their tasks, is expressed in the form of a large number of scientific and theoretical studies conducted in various fields of law, including criminal procedure and investigative activities. According to the analysis of the content of problematic aspects in research in the field of implementation of the principle of human rights in the police, it is stated that there is an urgent need for constitutional and legal research of this problem, which necessitates rethinking the empirical and National Police of Ukraine, taking into account the science of constitutional law.

Key words: law enforcement agencies, system, society, state, crime prevention.